

В.А. Козак

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ
ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ
(АНАЛІЗ ОСНОВНОГО СКЛАДУ
ЗЛОЧИНУ)**

Анотація. У статті досліджені об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 150¹ КК (використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом), сформульовані пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: жебрацтво, малолітня дитина, насильство, погроза, повторність.

Аннотация. В работе исследованы объективные и субъективные признаки состава преступления, предусмотренного ч. 1 ст. 150¹ УК (использование малолетнего ребёнка для занятия попрошайничеством), сформулированы предложения по совершенствованию уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: попрошайничество, малолетний ребенок, насилие, угроза, повторность.

Abstract. Objective and subjective features of the component elements of crime were investigated in the article, set by the part one section 150¹ (using of under-aged baby for panhandling), the offers for perfection of the criminal law of Ukraine were defined.

Key words: begging, minor child, violence, threat, repetition.

Кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом була встановлена Законом України № 894-VI від 15.01.2009 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування» [15]. Відповідно до цього Закону Кримінальний кодекс України (далі по тексті – КК) було доповнено статтею 150¹ «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом».

Поширення в останні роки жебрацького «бізнесу» з використанням малолітніх дітей вимагає адекватного реагування з боку держави, у тому числі й шляхом притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за ст. 150¹ КК. У свою чергу ефективність застосування ст. 150¹ КК безпосередньо пов'язана з правильним доктринальним розумінням змісту усіх об'єктивних та суб'єктивних ознак цього складу злочину, його відмежуванням від суміжних злочинів.

Деяким питанням аналізу складу злочину, передбаченого ст. 150¹ КК, приділяється увага, зокрема, у роботах Ю. А. Вапсви, В. І. Борисова, С. В. Поволоцької, М. І. Хавронюка. Однак, не всі питання тлумачення ст. 150¹ КК були повністю розглянуті зазначеними авторами, деякі їх судження, як вбачається, носять дискусійний характер.

Цілями даної наукової статті є аналіз об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 150¹ КК; виявлення проблем практичного застосування зазначеної кримінально-правової норми; формулювання пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства України.

© Козак В.А., 2011.

Стаття 150¹ була поміщена законодавцем у Розділ III Особливої частини КК, який має назву «Злочини проти волі, честі та гідності особи». З цього можна зробити висновок, що формально як *родовий* об'єкт злочину, що розглядається, слід визнавати суспільні відносини, що забезпечують волю, честь та гідність особи. Водночас таке законодавче вирішення питання щодо місця використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом у системі Особливої частини КК викликає певні зауваження.

Так, свого часу в літературі цілком обґрунтовано висловлювалася точка зору, що деякі злочини, котрі посягають на інтереси неповнолітніх, умови їх правильного виховання (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, підміна дитини, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та ін.) слід зосередити у окремому розділі – злочини проти сім'ї та молоді [6, с. 138; 3, с. 78; 13, с. 361]. Цей підхід науковців у подальшому був підтриманий, зокрема, законодавчими органами Російської Федерації та Республіки Беларусь. Так, у Кримінальному кодексі Російської Федерації є окрема глава – «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», яка передбачає кримінальну відповідальність за такі делікти, як втягнення неповнолітнього у вчинення злочину, підміна дитини, незаконне усиновлення (удочеріння) та ін. Окрема глава Кримінального кодексу Республіки Беларусь – «Злочини проти укладу сімейних відносин та інтересів неповнолітніх» – містить також низку норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на права неповнолітніх. Вважаємо, що подібний окремий розділ повинен містити й чинний КК України, у якому і потрібно було б передбачити кримінальну відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 150¹ КК, виходячи з його законодавчого закріплення на сьогодні у розділі III Особливої частини КК, слід визнавати суспільні відносини, що забезпечують право будь-якої малолітньої дитини на свободу, повагу її честі та гідності. Як *додатковий факультативний безпосередній* об'єкт злочину у даному випадку можуть виступати, зокрема, суспільні відносини, що забезпечують здоров'я малолітнього, його нормальні умови розвитку й виховання та ін.

Потерпілим від злочину є лише малолітня особа. Відповідно до ч. 1 ст. 31 Цивільного кодексу України, ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу України особа вважається малолітньою у віці до 14 років. Стаття потерпілого, його стан здоров'я, рівень інтелектуального розвитку значення для кваліфікації не має. При цьому за ч. 1 ст. 150¹ КК потерпілою може бути лише своя, а за частинами 2, 3 – як своя, так і чужа щодо суб'єкта злочину малолітня дитина.

Деякі автори обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 150¹ КК, називають його предмет. Так, М. І. Хавронюк у даному випадку до предмету злочину, що аналізується, відносить гроші, речі та інші матеріальні цінності [14, с. 244]. З цієї точкою зору навряд чи можна погодитись.

Відомо, що предметом злочину слід визнавати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями котрих кримінальний закон пов'язує наявність в діях особи

ознак конкретного складу злочину [12, с. 47]. Як справедливо зазначається в літературі [12, с. 49; 4, с. 101], у тих складах, де предмет є обов'язковою ознакою, саме він найчастіше встановлюється першим і нерідко за допомогою одержаних щодо нього даних з'ясовуються інші ознаки складу злочину. Іншими словами – фактичне встановлення (фактична наявність) предмету злочину є однією із необхідних умов для застосування відповідної кримінально-правової норми, котра передбачає відповідальність за так званий предметний злочин, й кваліфікації такого злочину як закінченого. У свою чергу, кваліфікація дій особи за ст. 150¹ КК як за закінчений злочин можлива й без фактичного одержання винним від використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом грошей, речей чи інших матеріальних цінностей (про що більш детально буде сказано також далі). Таким чином, зазначені майнові блага знаходяться поза межами складу злочину (оскільки їх фактична наявність для кваліфікації злочину як закінченого у даному випадку не вимагається), а, отже, вони не можуть претендувати на таку ознаку складу як предмет злочину. Викладене дозволяє стверджувати, що злочин, передбачений ст. 150¹ КК, слід віднести до так званих у науці кримінального права безпредметних злочинів [9, с. 133; 3, с. 100; 12, с. 49].

З *об'єктивної сторони* злочин, що аналізується, полягає у використанні суб'єктом малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Законодавець не вказує безпосередньо у диспозиції ч. 1 ст. 150¹ КК на необхідність установаження яких-небудь суспільно небезпечних наслідків (не впливає їх обов'язкова наявність й зі змісту цієї статті). Тому є всі підстави віднести цей злочин до так званих злочинів з формальним складом, де обов'язковою ознакою об'єктивної сторони виступає лише суспільно небезпечне діяння.

Поняття «жебрацтво» визначене законодавцем у ч. 1 ст. 150¹ КК. Під ним слід розуміти систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб. У свою чергу систематичність наука кримінального права [8, с. 107–108; 1, с. 119] та судова практика [10; 11] традиційно пов'язує із *трьома* та більше епізодами відповідної поведінки особи. При цьому, як справедливо відзначається в літературі [7, с. 65–66], систематичність є виразом певної лінії поведінки винного, котра пов'язана з деякою періодичністю вчинюваних злочинів із невеликим інтервалом між ними.

З урахуванням викладеного, зміст суспільно небезпечного діяння злочину, передбаченого ст. 150¹ КК, полягає у використанні винним малолітньої дитини для систематичного (не менше трьох разів протягом нетривалого проміжку часу) випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб. При цьому випрошувати матеріальні цінності безпосередньо у сторонніх осіб може як сам суб'єкт злочину, так і потерпіла особа [14, с. 245]. Спосіб випрошування матеріальних цінностей (в усній чи письмовій формі, шляхом вчинення конклюдентних дій тощо), місце вчинення злочину (вулиця, громадський транспорт, ринки, вокзали та ін.) значення для кваліфікації не мають.

Щодо моменту закінчення злочину в літературі була висловлена точка зору, відповідно до якої використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом слід

вважати закінченим від початку третього епізоду випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб суб'єктом злочину [14, с. 245]. З таким підходом у визначенні моменту закінчення злочину, що розглядається, важко погодитись. Так, поняття жебрацтва дійсно, як уже зазначалося вище, пов'язане принаймні із трьома епізодами випрошування матеріальних цінностей у сторонніх осіб. Але з цього не випливає, що і момент закінчення злочину, передбаченого ст. 150¹ КК, слід пов'язувати лише із третім епізодом використання винним потерпілого для заняття жебрацтвом.

Вважаємо, що злочин, передбачений ст. 150¹ КК, слід визнавати закінченим з моменту вчинення самого суспільно небезпечного діяння, а саме використання винним потерпілого для заняття жебрацтвом (що може бути пов'язано вже з першим епізодом випрошування матеріальних цінностей у сторонніх осіб, однак при наявності наміру суб'єкта злочину у подальшому використати потерпілого для заняття жебрацтвом принаймні ще у двох епізодах протягом нетривалого проміжку часу). Подібний підхід використовується Верховним Судом України при вирішенні питання про момент закінчення злочину, передбаченого ст. 304 КК (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність), що закріплено в абз. 3 п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [10].

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що використовує потерпілого для систематичного (не менше трьох разів протягом нетривалого проміжку часу) випрошування матеріальних цінностей у сторонніх осіб й бажає цього. Враховуючи ту обставину, що законодавець у ст. 150¹ КК не вказує на завідомість, тобто достовірну обізнаність суб'єкта злочину щодо віку потерпілого, притягнення винного до кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом можливе як у випадку, коли він достовірно знав про малолітній вік потерпілого чи припускав це, так і тоді, коли він за обставинами справи повинен був і міг про це знати.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета злочину, котра поділяється на початкову (використати потерпілу особу для заняття жебрацтвом) та кінцеву (отримати від такого використання малолітньої дитини прибуток) [5, с. 88]. Під прибутком у даному випадку слід розуміти гроші, речі та інші матеріальні цінності. Тому цілком слушною є позиція М. І. Хавронюка, який вважає, що «не може настати відповідальність за ст. 150¹ КК за систематичне прохання у сторонніх осіб надати які-небудь послуги, виконати певну роботу, здійснити творчу діяльність, передати інформацію тощо» [14, с. 245], враховуючи ту обставину, що об'єктивна сторона цього злочину пов'язана із випрошуванням у сторонніх осіб саме грошей, речей та інших матеріальних цінностей.

Водночас слід звернути увагу, що законодавець не вимагає фактичної реалізації винним мети отримання прибутку від використання малолітньої дитини у занятті жебрацтвом. Для застосування ст. 150¹ КК достатньо встановити, що суб'єкт злочину лише діяв заради її досягнення.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, що аналізується, є також мотив, який, враховуючи наявність у суб'єкта мети отримання прибутку від використання потерпілого у жебрацтві, є корисливим.

Під корисливим мотивом у юридичній літературі традиційно розуміють прагнення винного в результаті вчинення злочину одержати яку-небудь матеріальну вигоду (майно, право на майно та ін.) або позбутися майнових витрат, обов'язків (наприклад, не повертати борг) [2, с. 45–46].

У свою чергу слід зазначити, що зміст поняття корисливого мотиву при вчиненні злочину, передбаченого ст. 150¹ КК, є дещо вужчим. Враховуючи, що поняття мети отримання прибутку від використання малолітнього у занятті жебрацтвом ми пов'язуємо із бажанням суб'єкта злочину одержати гроші, речі або інші матеріальні цінності, то й під корисливим мотивом у злочині, що розглядається, слід розуміти прагнення винного одержати від використання потерпілого у жебрацтві лише певне майно – гроші, речі або інші матеріальні цінності. Фактична реалізація особою зазначеного корисливого мотиву (як і мети отримання прибутку) для застосування ст. 150¹ КК не вимагається.

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 1 ст. 150¹ КК, – спеціальний. Ним можуть бути лише батьки потерпілого (батько чи мати) або особи, які їх замінюють. До останніх відносяться, зокрема, баба або дід малолітньої дитини, повнолітні брати та сестри, інші родичі, мачуха, вітчим, усиновлювачі, опікун, патронатний вихователь, прийомні батьки, батьки-вихователі (статті 167, 170, 211, 243, 252, 256¹, 256², 256⁶ та інші Сімейного кодексу України).

Деякі автори вважають, що суб'єктом злочину, котрий аналізується, може бути лише повнолітня особа (тобто особа, яка досягла 18-річного віку) [14, с. 246]. Слід зазначити, що така позиція не узгоджується з положеннями ч. 1 ст. 22 КК, відповідно до якої кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (так званий загальний вік кримінальної відповідальності) [4, с. 141]. Крім того, на практиці цілком можливі випадки, коли неповнолітні батьки використовують власну дитину для заняття жебрацтвом. Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що кримінальній відповідальності за ст. 150¹ КК підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років та котрі є осудними (ч. 1 ст. 18, ч. 1 ст. 19 КК).

Дослідження об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 150¹ КК, дозволяє сформулювати такі основні висновки:

1. Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують право будь-якої малолітньої дитини на свободу, повагу її честі та гідності.

2. За конструкцією об'єктивної сторони злочин, що аналізується, слід віднести до так званих злочинів з формальним складом.

3. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом слід визнавати закінченим злочином з моменту вчинення самого суспільно небезпечного діяння, а саме використання винним потерпілого для заняття жебрацтвом.

4. З суб'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 150¹ КК, характеризується наявністю прямого умислу, корисливого мотиву та мети, котра, у свою чергу, поділяється на початкову (використати потерпілу особу для заняття жебрацтвом) та кінцеву (отримати від такого використання малолітньої дитини прибутки).

5. Вбачається доцільним доповнити Особливу частину чинного КК окремим розділом «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», у якому й закріпити норму, котра передбачає кримінальну відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Література

1. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть: текст / М. И. Бажанов. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – 168 с.;
2. Волков Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование): текст / Б. С. Волков. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1982. – 152 с.;
3. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны: текст / Н. И. Коржанский. – Москва: Академия МВД СССР, 1980. – 248 с.;
4. Кримінальне право України: загальна частина [Текст] : підручник / М-во освіти і науки України ; за ред. : В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с.;
5. Кримінальне право України: Особлива частина [Текст]: підручник / М-во освіти і науки України ; за ред. : В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 608 с.;
6. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность: текст / Н. Ф. Кузнецова. – Москва: Изд-во Московск. ун-та, 1969. – 232 с.;
7. Малков В. П. Множественность преступлений и её формы по советскому уголовному праву: текст / В. П. Малков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 176 с.;
8. Малков В. П. Повторность преступлений (понятие и уголовно-правовое значение): текст / В. П. Малков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1970. – 176 с.;
9. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву: текст / Б. С. Никифоров. – Москва.: Госюриздат, 1960. – 230 с.;
10. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 4. – С. 16–19;
11. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності [Текст] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 р. № 3 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 3. – С. 2–6;
12. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве [Текст] / В. Я. Тацкий. – Харьков: Выща школа, 1988. – 198 с.;
13. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная [Текст] : монография / Академия наук УССР ; под ред. : А. Я. Светлова, В. В. Сташиса. – К.: Наукова думка, 1985. – 456 с.;
14. Хавронюк М. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону) [Текст] / М. Хавронюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 49. – С. 244–249;
15. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо використання дитини для жебракування [Текст] : Закон України від 15.01.2009 р. № 894-VI // Уряд. кур'єр. – 25.02.2009. – № 34.